

יסודות קרבן פסח

שיעור אחד עשר

מתן דם הפסח על גבי המזבח

מקורות

- א. משנה פסחים סד.
- ב. גמ' פסחים סד: "כהן הקרוב... לגבי מזבח"; רש"י שם, ד"ה מאן תנא
- ג. משנה זבחים פ"ה מ"ג-ח; [גמ' זבחים נו: "מאן תנא... לגבי מזבח"]
- ד. גמ' זבחים לז. "ואכתי להכי... ואימורין לגבי מזבח"
- ה. רמב"ם הל' מעשה הקרבנות פ"ה הי"ז
- ו. גמ' פסחים קכא. "מתני'... ולא זריקה בכלל שפיכה"

המשנה מפרטת כיצד מתקיימות ארבע עבודות הדם (שחיטה, קבלה, הולכה וזריקה) בפסח:

שחט ישראל וקיבל הכהן, נותנו לחבירו וחבירו לחבירו, ומקבל את המלא ומחזיר את הריקן.
כהן הקרוב אצל המזבח זורקו זריקה אחת כנגד היסוד. [פסחים סד.]

בדברי התורה נזכרות השחיטה והאכילה בלבד¹. הגמ' מביאה שתי דרשות המלמדות כי הפסח טעון מתן דמים ואימורים על גבי המזבח:

רבי יוסי הגלילי אומר: 'את דמם תזרק על המזבח ואת חלבם תקטיר' – דמו לא נאמר אלא דמם, חלבו לא נאמר אלא חלבם; לימד על בכור ומעשר ופסח שהן טעונים מתן דמים ואימורים לגבי מזבח. [פסחים סד; זבחים לז; זבחים נו:]

רבי ישמעאל אומר: מתוך שנאמר 'אך בכור שור או בכור כשב או בכור עז' וגו', למדנו לבכור שטעון מתן דמים ואימורים לגבי מזבח, מעשר ופסח מניין? תלמוד לומר 'ודם זבחיך ישפך'. [זבחים לז.]

על פי שתי הדרשות, בכור, מעשר ופסח שונים משאר הקרבנות: רוב הקרבנות טעונים לכל הפחות 'שתי מתנות שהן ארבע'², ואילו בכור, מעשר ופסח אינם טעונים אלא מתנה אחת. עם זאת, מדברי הגמ' [פסחים סד; זבחים נו:] – על פי ביאור רש"י [פסחים שם, ד"ה מאן תנא; זבחים שם, ד"ה מאן תנא, וד"ה דמו] – עולה כי קיימת מחלוקת בין הדרשות לגבי אופן נתינת הדם על גבי המזבח במעשר ובפסח. לגבי בכור מפורש כי הדם ניתן בזריקה³, אך דין מעשר ופסח שנוי במחלוקת התנאים: לפי רבי יוסי הגלילי – גם דם המעשר והפסח ניתן בזריקה, ואילו לפי רבי ישמעאל – דם המעשר והפסח ניתן בשפיכה⁴.

מדברי הרמב"ם עולה שיטה שונה בעניין זה. הרמב"ם פוסק:

¹ אמנם בדברי הימים [ב, ל, טז; ב, לה] מפורש כי דם הפסח נזרק על גבי המזבח.
² זהו הדין בעולה, שלמים ואשם. חטאת טעונה ארבע מתנות על ארבע הקרבנות.
³ "אך בכור שור או בכור כשב או בכור עז לא תפדה קדש הם, את דמם תזרק על המזבח ואת חלבם תקטיר אשה לריח ניחח לה" [במדבר יח, יז].
⁴ רש"י [פסחים סד: ד"ה מאן תנא] מבאר את החילוק בין שפיכה לזריקה: הזריקה נעשית למרחוק, ואילו השפיכה נעשית בנחת.

הבכור והמעשר והפסח דם כל אחד מהן טעון מתנה אחת בשפיכה כנגד היסוד באי זו רוח שירצה משלש זויות המזבח... ומניין שאינן טעונין אלא מתנה אחת, שהרי נאמר בבכור: 'ואת דמם תזרוק על המזבח', מפי השמועה למדו שהוא הדין במעשר ובפסח שנותן דמן מתנה אחת כבכור. [הל' מעשה הקרבנות פ"ה ה"ז]

לפי דבריו, על אף הכתוב בתורה לגבי בכור "ואת דמם תזרוק על המזבח", גם דמו וגם דם המעשר והפסח ניתנים על גבי המזבח בשפיכה.⁵

על כל פנים, מוסכם על כל השיטות כי יש הבדל במתן הדם בין הבכור, המעשר והפסח לבין שאר הקרבנות. הבדל זה מצטרף לחילוקים נוספים ביניהם לבין שאר הקרבנות:

כל קרבנות הצבור והיחיד טעונין נסכים, חוץ מן הבכור והמעשר והפסח והחטאת והאשם. [משנה מנחות צ:]

כל קרבנות היחיד טעונים סמיכה, חוץ מן הבכור והמעשר והפסח. [שם, צב.]

הרושם העולה מהחילוקים השונים, כי בבכור, מעשר ופסח מתקיים הרובד הבסיסי בלבד של תהליך ההקרבה: יש בהם מתנה אחת בלבד, ללא נסכים וללא סמיכה. נראה כי ביסוד הדברים עומדת הבחנה עקרונית בינם לבין שאר הקרבנות. רוב הקרבנות באים כדי להתקרב לה', כדי להתרצות לפניו וכדי ליצור קרבה בין האדם לבין קונו. לעומת זאת, לבכור, מעשר ופסח, מגמות אחרות: בכור ומעשר באים כמס – הבכור הוא חלק ממתנות ה'ראשית' (בכור, תרומה וביכורים) הבאים לבטא את אדנות ה'. בדומה לכך המעשר הוא מעין מס לגבוה, המבטא את בעלותו של ה' על רכוש האדם.⁶ פסח עניינו שונה – הוא בא כזבח הברית, אך גם הוא אינו בא לשם קרבה וריצון. בשל כך, קרבנות אלו אמנם קרבים לפני ה' ועולים על המזבח, אך הם חלוקים בדיניהם משאר הקרבנות.

עיקר הבחנה זו מפורשת בדברי רש"י, המבאר מדוע בבכור, מעשר ופסח אין סמיכה:

שלושה קרבנות כתיבי בסמיכה בשלמים בויקרא, קרבנו שבא לשום ריצון ודורון ולא בכור מעשר ופסח שאינן באים לריצון, אלא חובה הם עליו ולא לכפרה.⁷

[רש"י כתב יד מנחות צב. ד"ה קרבנו]

נראה להעמיק את הדברים על פי עיון בתפקיד מתן הדם בבכור, מעשר ופסח לעומת תפקידו בשאר הקרבנות.

בפרשת אחרי מות נאמר כי הכפרה נעשית על ידי הדם:

כי נפש הבשר בדם הוא, ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשתיכם, כי הדם הוא בנפש יכפר. [ויקרא יז, יא]

לעומת זאת, בפרשת ראה נאמר כי הדם מתיר את הקרבן לאכילה:⁸

ועשית עלתיך הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך, ודם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלהיך והבשר תאכל. [דברים יב, כז]

⁵ מפרשי הרמב"ם האריכו בביאור שיטתו ובהתאמתה לסוגיות, ועי' אור שמח [שם] המציין כי דברי הרמב"ם מפורשים בתוספתא [זבחים פ"ה ה"ז]: "הבכור והמעשר והפסח שופכן שפיכה אחת כנגד היסוד".

⁶ הבנה זו בטיבו של המעשר עולה מהכתובים בפרשת בחוקות [ויקרא כז, ל-לג], אך מהכתובים בפרשת ראה [דברים יד, כב-כז] משתמע כי המעשר בא לשם אכילה לפני ה', ואכמ"ל.

⁷ לעומת דברי רש"י, הרמב"ן [כתובות לב. סו"ה שכן] כותב: "ופסח כיון דאיכא הרצאת דמים מכפר הוא, וצריך עיון ובדיקה". [לכאורה, ראיה לכך מנוסח 'ברכת הגאולה': "ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון", וצ"ע].

⁸ נראה לבאר, כי זריקת הדם על גבי המזבח הופכת את הבהמה לקרבן, שכן נפשה של הבהמה נמצאת בדמה, ועל כן נתינת הדם על גבי המזבח הרי היא לקיחת נפשה של הבהמה והעלאתה לפני ה', וכך הבהמה נעשית קרבן.

נמצא, כי מתן דמו של הקרבן ממלא שני תפקידים: כפרה על המקריב והיתר הקרבן לאכילה.⁹
נראה לפי האמור לעיל, כי בבכור, מעשר ופסח, הבאים לשם חובה ולא לשם ריצוי וכפרה, הדם בא כמתיר בלבד. בשל כך, בהם די במתנה אחת בה מגיע הדם אל המזבח, ואין צורך שהדם יקיף את המזבח מכל צדדיו. לעומת זאת, בשאר הקרבנות, הבאים לשם ריצוי וכפרה, הדם מתפקד כמכפר, ולכן יש צורך שהדם יקיף את המזבח מכל צדדיו.

לאור דברינו על שני תפקידיו של דם הקרבן, ניתן לבאר בשני אופנים את משמעות הזריקה בקרבנות הבאים לשם ריצוי וכפרה:

א. בקרבנות אלו הדם בא כמכפר בלבד, ומעשה הכפרה הוא המתיר את הקרבן לאכילה.
ב. בקרבנות אלו יש לדם תפקיד כפול: הוא מתפקד גם כמכפר וגם כמתיר.
הבנות אלו שופכות אור על סוגיה עמומה בסוף מסכת פסחים. המשנה מביאה מחלוקת תנאים האם ברכת הפסח פוטר את חגיגת ארבעה עשר או שיש לברך על כל קרבן בפני עצמו:

בירך ברכת הפסח פטר את של זבח, בירך את של זבח לא פטר את של פסח, דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר: לא זו פוטרת זו ולא זו פוטרת זו. [משנה פסחים קכא.]

הגמ' מבארת כי יסוד מחלוקת התנאים בשאלה האם 'זריקה בכלל שפיכה':

כשתמצא לומר, לדברי רבי ישמעאל זריקה בכלל שפיכה ולא שפיכה בכלל זריקה, לדברי רבי עקיבא לא שפיכה בכלל זריקה ולא זריקה בכלל שפיכה. [פסחים קכא.]

דברי הגמ' טעונים ביאור: כיצד מחלוקת התנאים לגבי ברכת הפסח והזבח תלויה ביחס בין השפיכה לזריקה? על פי האמור הדברים מחוורים. הספק האם 'זריקה בכלל שפיכה' הוא בין שתי ההבנות דלעיל: האם בקרבנות הבאים לשם ריצוי וכפרה הדם מתפקד גם כמתיר. אם דם כל הקרבנות מתפקד גם כמתיר, יש רובד משותף לפסח ולזבח: בשניהם קיים הרובד הבסיסי של הקרבן, המתבטא בשפיכת הדם על גבי המזבח כדי להתיר את הבשר לאכילה, אלא שבזבח, הנחשב לקרבן שלמים רגיל, יש רובד נוסף של ריצוי וכפרה. מטעם זה, אמנם ברכת הזבח אינה יכולה לפטור את הפסח, שכן יש בה רובד שאינו קיים בפסח, אך ברכת הפסח פוטר את הזבח. לעומת זאת, אם דם הקרבנות הבאים לריצוי ולכפרה מתפקד כמכפר בלבד, לא קיים רובד משותף לפסח ולזבח – בפסח הדם מתפקד כמתיר בלבד ולכן מצוותו בשפיכה, ואילו בזבח הדם מתפקד כמכפר בלבד ולכן מצוותו בזריקה. על כן, כשם שברכת הזבח אינה פוטר את הפסח, כך ברכת הפסח אינה פוטר את הזבח.¹⁰

בעזרת ה' בשיעור הבא נעסוק בדין צליית הפסח.

לתגובות ולהערות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

⁹ להרחבה במשמעות הכפולה של נתינת הדם על גבי המזבח, עי' במאמרו של הרב יהודה לב גולדברג: 'קדשי עכו"ם' [בתוך 'מאמר הזבח' עמ' 137-143].
¹⁰ עי' 'ספר הזיכרון למרן בעל הפחד יצחק זצ"ל' [חיידושי הלכות סי' י] לביאור אחר לסוגיה זו.